

механізмом саморозвитку особистості; своїм набором методик і технік для цілеспрямованої постановки потрібного психічного механізму саморозвитку; своєю концепцією особистості.

1. Колісник О. П. Психологія духовного саморозвитку особистості : монографія / О. П. Колісник. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 400 с.
2. Колісник О. П. Духовний саморозвиток української нації : монографія / О. П. Колісник. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2012. – 321 с.
3. Колісник О. П. Духовний саморозвиток особистості: монографія– Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2015. – 476 с.

REFERENCES

1. Kolisnyk, O. P. (2007). *Psykhohiia dukhovnoho samorozvytku osobystosti* : monohrafiia [Psychology of spiritual self-development of a personality : monograph]. Lutsk: “Vezha” (ukr).
2. Kolisnyk, O. P. (2001). *Dukhovnyi samorozvytok ukrainskoi natsii* : monohrafiia [Spiritual self-development of the Ukrainian nation: monograph]. Lutsk: “Vezha” (ukr).
3. Kolisnyk, O. P. (2015). *Dukhovnyi samorozvytok osobystosti: monohrafiia* [Spiritual self-development of a personality: monograph]. Lutsk: “Vezha (ukr).

Olesiy Kolisnyk

METHODOLOGICAL BASES OF THE SPIRITUAL SELF-DEVELOPMENT OF A PERSONALITY

Spiritual self-development of the personality is progressing due to disidentification with leading contemporary meanings hierarchy of meanings and the degree of identification with fundamentally new leading meanings of the next major stage of development. The shift of the leading meanings of the hierarchy of meanings of the individual to radically new meanings loose from the previous semantic field and activates the hidden resources of the new semantic field.

Keywords: *postnonclassical science, western and eastern paradigm, personality, spirituality, self-development, value, meaning, the stream of psyche, level of development, meaning field, identification-disidentification, shift of a meaning on the purpose, psychotherapy, spiritual practices, altered states of mind, peak experiences, spontaneity.*

УДК 159.923.2

doi: 10.15330/ps.7.1.56-69

Анжела Пасніченко

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

a.pasnichenko@chnu.edu.ua

РІВНІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті дискутується розвиток особистості, що являє собою неоднорідний нелінійний процес переходів з одного якісного рівня на інший. Відтак зміст понять «особистісний ріст», «розвиток психіки», «розвиток особистості», «формування особистості» у психології особистості, соціальної, вікової, педагогічній психології має різні змістові навантаження. У віковій психології це поняття «тоне» у фізіологічно зумовленому розвитку психіки, у соціальної та педагогічній психології розвиток особистості розглядається як функція від групової динаміки чи організованого виховного

впливу. У XXI ст. активно розробляються методи втручання інженерії (психоінженіринг) у психіку людини.

Акцент на «зовнішньому» джерелі психологічних змін людини передбачає глибинну недовіру до її природних передумов, водночас гуманістична психологія організовує формування особистості при спиранні на її внутрішні ресурси та потенціал. Проте процес особистісного зростання не розгортається автоматично і в «нормативній більшості» людей не відбувається тому, що людина обирає «не розвиватися». Свобідна людина протиставляє цим тенденціям свою власну індивідуальну позицію, оскільки «людські цінності» не можуть бути загальними. За результатами нашого дослідження самооцінок та експертних оцінок тезаурусу вольових якостей найнижчі оцінки розвитку отримала «ініціативність» (оскільки у соціумі «Ініціативність карається!»). Більшість людей є споживачами, тому мотиваційно-діяльнісна складова психічної організації людини ігнорується.

Згідно з типологією рівнів особистості О. Сатова, яка базується на якості свідомості, можна діагностувати європейську цивілізацію на рівні «багатовимірної» колективної свідомості. У дослідженні ми отримали зворотний кореляційний зв'язок між механізмами соціалізації та самоактуалізації особистості, з чого зробили висновок, що соціалізація буде пригнічувати самоактуалізацію людини. Вважаємо, що за умов соціальних змін актуалізуються механізми соціалізації, після чого їм на зміну може прийти процес самоактуалізації (за потреби).

Ключові слова: психічний розвиток особистості, первинність соціалізації, вторинність самоактуалізації, рівні психічного розвитку, особистісний ріст.

«Якщо все рухається за планом, значить, ви чогось не помічаєте»

Постановка проблеми. Для відділення процесів вікового розвитку психіки людини та її особистісного становлення (дорослішання) вітчизняна психологія запозичує поняття «особистісного росту». Проте навіть у вітчизняній традиції ми знаходимо різночитання у розумінні процесу особистісного зростання (див., наприклад, М. І. Козлов, О. Сатов), не кажучи вже про суттєвий незбіг з американською традицією (К. Роджерс, А. Маслоу). Питання про незбіг та співвідношення понять «розвиток особистості» і «розвиток психіки» був порушений лише наприкінці ХХ ст. (В. А. Петровський, 1983). Багато психологів дотепер використовують ці поняття як синоніми, у спільному контексті, проте за підміною одного поняття іншим приховується заміна його значення та смислу.

Відсутність загальноприйнятої психологічної концепції особистості позначається й на розробці теорії її розвитку. Сьогодні немає потреби доводити незбіг понять «особистість людини» та «психіка людини», проте процес розвитку особистості повсякчас підміняють на ширший процес психічного розвитку, використовуючи «вікові періодизації» (див., напр., В. Ф. Моргун, Н. Ю. Ткачева, 1981), де особистісні особливості розчиняються у психофізіологічних перебудовах. Як наслідок, формування особистості розчиняється у загальному потоці психічного розвитку індивіда. Це робить необхідним виділення та опис особливого процесу формування особистості як системної якості людини.

У ХХ ст. розрізнялися дві групи концепцій особистості: раціонально-технократичні, що «деперсоналізували» особистість (напр., V. Ferkis, 1974) [17], та ірраціонально-гуманістичні, що стверджували первинну

«націленість» людини на внутрішнє самовдосконалення (напр., D. Morris, 1967) [22]. Така сама традиція простежується й на початку XXI ст. за умов співіснування когнітології та гуманістичної психології у провідних наукових центрах світу.

Метою нашої публікації став аналіз процесу психологічного становлення особистості та принципів поділу на рівні її психічного розвитку.

Попередні зауваження щодо психічного розвитку особистості

Поняття «формування особистості» має подвійний смисл: це як самий процес і результат розвитку особистості, так й цілеспрямоване виховання, вплив ззовні (формування, формовка, проектування, ліплення та інше) [13]. Варто розрізняти «особистісний ріст» і «розвиток особистості» [7; 16]. Так, ростом М. І. Козлов називає лише кількісні зміни, якщо «у людини чогось стає більше (впевненості, сили, швидкості реакції)», до того ж ці зміни відбуваються зсередини [7]. Усі діти «підростають» за психологічним та освітнім рівнем – це природний (пасивний) особистісний ріст [7]. Проте дитина перетворюється на людину лише за умов виховного впливу людської культури, тому це не лише ріст, а й розвиток особистості [7].

Як науковий конструкт, «особистісний ріст» має складну долю: різні наукові школи вкладають у нього суттєво різний зміст, а психологічна практика експлуатує його, у принципі мало турбуючись про суворість дефініції [6]. Тому М. І. Козлов скептично ставиться до цього поняття: «"особистісний ріст" – поняття модне, це питання маркетингу» [6]. Проте гуманістичні психологи розуміють особистісний ріст не стільки як результат позитивних змін в особистості, скільки як особливий процес, особливий спосіб розвитку особистості. К. Роджерс й А. Маслоу розглядають особистісний ріст як природне розгортання в людині того, що закладено у ній природою чи стало її другою природою. Під особистісним ростом вони розуміють те, що в особистості зростає само, на відміну від того, що в людині задається суспільством під час соціалізації [21, с. 161]. Біхевіористи, до речі, не послуговуються поняттям «особистісного росту» (як і «особистістю» загалом).

Особистісний ріст може мати різні масштаби: він може бути покращенням всередині особистісної норми, а може бути й виходом за неї [2]. Коли відбуваються особистісні, а не лише фізичні зміни в людині, то зміни всередині особистісної норми М. І. Козлов називає «*малим особистісним ростом*». Проте якщо людина набула нових особистісних якостей, навчилася працювати із собою самостійно, набула невразливості від ударів долі, якщо вона гарантовано захищена від депресії та алкоголізму, якщо це стало у принципі несумісним з її способом життя, *такі особливості виділяють її із нормативної більшості*, це вже вихід за межі норми – це «*великий особистісний ріст*» [2]. Як правило, великий особистісний ріст сам собою (як ріст) не відбувається, такі результати зазвичай відбуваються внаслідок *серйозної особистісної кризи*.

Якісні зміни не падають на людину з неба і не самозароджуються: вони кимось створюються – тим, хто людиною займався, чи самою людиною, якщо вона починає змінювати себе. Це не самозародження, це діяльність по відношенню до людини. Тобто ріст, згідно з М. І. Козловим, відбувається зсередини, із себе, тоді як розвиток – результат спеціального впливу ззовні [7]. Проте лише «розвивати», ігноруючи ріст, постійно неможливо: розвиток має підтримуватися природним ростом, нові знання мають збагачуватися реальним досвідом, практикою [7]. Важливу відмінність між «особистісним ростом» і «розвитком особистості» М. І. Козлов вбачає й у психологічному арсеналі *засобів впливу*. Так, особистісному росту допомагають віра в людину, створення вільного підтримуючого середовища і психотерапія, а розвиток особистості відбувається під час співробітництва, навчання, тренування, надання зразків, відпрацювання навичок, до яких додаються винагороди і покарання, навіювання та зараження, залучення та інші маніпуляції, різні види підкріплення/обумовлення [7].

У західному цивілізаційному контексті Г. Квартон (G. Quarton, 1976) у якості *методів соціального контролю* називає: зміну генома людини, генну селекцію, гормональну терапію, використання наркотичних і хімічних засобів, нейрохірургічні операції, які вже повною мірою впроваджуються у життя. Послідовники течії аболіціонізму здійснюють спроби зробити життя індивіда складеним із самих лише задоволень. Проте подібний контроль над людською поведінкою спрямований проти самої природи людини. На нашу думку, не варто ігнорувати і внутрішню мотивацію психологічних змін, яка може проявити себе лише за збігу у часі та просторі певних життєвих умов.

У контексті соціальної психології розвиток особистості описують дві концепції, це: *стратометрична концепція груп*, де групи диференціюються за рівнем їхнього розвитку та за *просоціальним/асоціальним* характером цього розвитку [12], оскільки розвиток групи є фактором розвитку й особистості уній;

концепція персоналізації індивіда [12]: індивід характеризується потребою бути особистістю, тобто прагненням бути максимально представленим у життєдіяльності інших людей, та здатністю бути особистістю (сукупністю індивідуальних особливостей та засобів, які це дозволяють). Оптимальні можливості для задоволення потреби у персоналізації створює відповідно група високого рівню розвитку (*ідеологічні настанови*). Відповідальність за розвиток особистості покладається на групу.

Оскільки розвиток особистості соціальна психологія розглядає як процес її входження у соціальне середовище, то розглянемо рівень *стабільності* цього середовища – відносно стабільне та середовище, що змінюється. Відповідно може бути дві моделі розвитку особистості [13]. У відносно стабільній спільноті індивід проходить *фази: адаптації* (суб'єктивно переживаються втрати індивідуальної своєрідності), *індивідуалізації* та *інтеграції* особистості у спільноті. Якщо людині не

вдається подолати труднощі адаптаційного періоду у референтній групі і перейти до другої фази розвитку (деіндивідуалізація людини), в неї формуються якості *конформності, залежності, безініціативності, сором'язливості, невпевненість у собі і власних можливостях*. Якщо ж, перебуваючи вже на фазі індивідуації, людина забезпечує своє «буття» як член значущої спільноти, демонструє свої індивідуальні відмінності, які група *заперечує*, це сприяє формуванню у людини *негативізму, агресивності, мстивості, завищеної самооцінки*. Якщо людина вдало проходить фазу інтеграції у високорозвиненій просоціальній спільноті, в неї проявляється здатність до особистісного самовизначення, внутрішньогрупова ідентифікація, відповідальність [13] (*ідеологічні настанови*). Тобто, людина пасивна стосовно власного психічного розвитку.

Проте таке соціально-психологічне поняття особистості як сукупності ролей, часто суперечливих, призводить до *втрати особистості як єдиного цілого*, розпилення власної «самості», вважає Ю. М. Давидов: втрата відчуття самототожності, власного «образу, лику», яке береться із віднесення неперервного потоку «душевних переживань» до чогось стійкого, незмінного, абсолютного [8, с. 100]. А саме *цілісна особистість* розглядалася у якості ідеалу в німецькій філософській традиції.

Рівні психічного розвитку особистості

1. Простіші із запропонованих типологій рівнів психічного розвитку особистості є двоїстими. Вони розрізняють якісно різні стани функціонування людини: низький та високий. Ці стани часто збігаються з поняттями психічної патології та психічної норми. Так, у типології З. Фрейда виділяються «реактивна» людина, яка не подолала догенітальних спонукань, та «генітальна» (сублімована) особистість. К. Левін поділяв людей на полезалежних та полenezалежних, а Е. Берн бачив людей, що живуть за сценарієм, та таких, що вільні від сценарію життя. К. Роджерс поділяв людей на конгруентних і неконгруентних стосовно чутливості до свого життєвого досвіду [18]. А. Маслоу розводить людей, що підпорядковуються дефіцитарній мотивації, та таких, що керуються буттєвою мотивацією [21].

К.-Г. Юнг виділяв екстраверта та інтроверта, причому наголошував, що «не варто переоцінювати екстравертовану установку» [20]. Р. Ассаджіолі розрізняє «свідоме Я» та «вище Я» людини [1, с. 11]. За Р. Ассаджіолі, надсвідоме Я людини є її справжнім Я, синтезуючим центром особистості, усвідомлення якого відбувається завдяки «процесу індивідуації» К.-Г. Юнга [1, с. 12]. Цікавою є думка О. І. Моткова (1995) про те, що «саме підкірка є ядром особистості, а кора лише обслуговуючий сервісний механізм, який їй підкорюється».

У вітчизняній концепції психічного розвитку О. Ф. Лазурського (1923) вводяться поняття про ендопсихіку та екзопсихіку (сумісно із С. Л. Франком) та виділяються три психічні рівні, що послідовно підвищуються. Проте вищі межі психічного зростання можуть сильно різнитися у різних людей [5, с. 183], тобто концепція психічного

дорослішання передбачає, що біологічно доросла людина може знаходитися як на нижчому, так і на середньому чи вищому рівні розвитку. На високих психічних рівнях, згідно з О. Ф. Лазурським, чуттєві органічні відчуття також можуть бути розвинені, проте центр ваги особистості, головний напрямок її діяльності полягає у якихось більш ідейних інтересах, «інакше жодний геній не втримається на властивій йому висоті, а швидко й неухильно почне опускатися, втрачаючи багатство і напруженість душевного життя» [5, с. 185].

2. Наприкінці ХХ ст. у вітчизняній психології були запропоновані типології, що містять 5-6 різних типів. В. І. Слободчиков і Г. А. Цукерман називають психічний розвиток «кращим варіантом перебігу життя». Психічний рівень задається власним психічним змістом, має свої межі. Автори виділяють такі шість рівнів інтегральної періодизації розвитку і зростання людини: втілення, оживлення, одушевлення, персоналізація, індивідуалізація та універсалізація [15]. Кінцева стадія і є метою всього процесу – можливість повноти розвитку і зростання людини. Доросла людина бере на себе повноту відповідальності за результат просування, а ступінь авторства зростає з кожним рівнем та стадією. Подолання останньої сходинки – не загальна закономірність, а прояв кращого варіанту перебігу життя.

Б. С. Братусь пропонує п'ятирівневу структуру смислової сфери, що характеризує етапи становлення особистості: передособистісний, егоцентричний (заради особистої вигоди), групоцентричний (заради вигоди групи), гуманістичний (користь незнайомим людям, людству в цілому) та духовний (прагнення сенсу життя, істини). Усі рівні існують в людині як можливості. Перетворення відбуваються шляхом тривалих, поступових зусиль. Мірою опанування вершинних смислових рівнів під час нормального розвитку має відбуватися «зняття» [3] нижчих рівнів (перетворення та підпорядкування їх вищим). Згідно з Б. С. Братусем, однакова для всіх людська природа може перебувати в різному стані за ступенем її розкриття. М. М. Миронова вбачає в якості сучасного завдання «зняття», ієрархічне підпорядкування смислів гуманістичного рівня духовним [9, с. 38].

М. М. Миронова відмічає, що регресивні техніки психотерапії порушують цілісність психічних функцій, що може призвести до погіршення роботи особистості та до погіршення її функціонування у світі. Будь-яке «зниження» призводить до пониження смислових рівнів, а потім і до анулювання деяких особистісних смислів, що належать до вищих смислових рівнів, порушується цілісність особистості [9, с. 40]. У випадку психотерапевтичної регресії смисл події більш раннього віку, яку переживає клієнт, викривлюється: актуальні переживання вже не є подією його власного життя, а є певним витлумаченням [9, с. 41]. Часова регресія абсолютно без наслідків для розвитку в принципі неможлива, тому при використанні регресивних технік необхідно реабілітувати смисли вищих

рівнів [9, с. 42]. «Проте реальна практика є далекою від такого підходу», – наголошує М. М. Миронова.

У кожної людини вибудовується власна ієрархія смислових рівнів, проте переважає геть не вищий. Частіше спостерігається зворотне [9, с. 31]. За М. М. Мироною, психічний розвиток особистості не має характеру автоматичності [9, с. 34]. Тимур Гагін виділяє шість основних сфер, вважаючи, що «кожна людина у своїй основі тупа, ледача, боязлива, хтивна, жадібна та хвалькувата» [4]. Згідно з дзенем, на заваді особистісному зростанню стоять жадібність, ненависть, забобони та гордощі [18, р. 574]. М. М. Миронова вважає, що коли духовні і душевні сили підпорядковуються плоті людини, виникає пристрастність та порочність [9, с. 35]. А. Маслоу пише: «багато людей віддають перевагу поганому перед добрим», «більшість переживає подвійне почуття до таких цінностей, як правда, краса, чесність, уникаючи їх» [21].

Х. Вессель (H. Wessel, 1971) описував модель особистості, якій притаманна духовна інертність, мрії про кар'єру, прагнення зайняти престижне становище. Тому відбувається невинуватене узагальнення «ідеальних прагнень» людини, яка розвивається, *на всіх людей, більшість з яких є споживачами*. Людина важко піддається реконструкції, вона стихійна і менш піддатлива, але й її можна «зрозуміти», піддавши «переплавці» відповідно до прагматичних рецептів, пише В. Феркіс (V. Ferkis, 1974) [17].

Якщо особистість хоче залишитися вільною, свободною, вона має протиставити цим тенденціям свою власну індивідуальну позицію. Проте «свобода» особистості, пише М. Вебер (M. Weber, 1924), «урізається» різноманітними соціумами, а кожна спільнота у «масовому суспільстві» перетворюється на «хібну колективність». Загальними стають навіть «людські цінності». Для Вебера ескалація внутрішньої боротьби людини з самою собою виявляє в ній свободну особистість, а «бути вільним» означає бути неблагополучним.

«Людину маси» мало характеризує бажання «базувати своє життя на власній ініціативі» [19, р. 67]. У нашому дисертаційному дослідженні (1996) серед понад двох десятків вольових якостей за самооцінками та експертними оцінками найнижчі бали отримані саме за розвитком *ініціативності* досліджуваних [11]. Якщо «ренесансній» особистості притаманні індивідуалізм, егоїстичне самоствердження, то у «людини маси» з'являється *інстинкт не виділятися* як носієві індивідуальних особливостей, залишатися анонімним носієм суспільного духу; вчиняти так, начебто своєрідність є не лише джерелом численних небезпек, але й початком «будь-якої неправди» [19, р. 67]. Тому на противагу «волі до влади» (Фр. Ніцше) Р. Гвардіні (R. Guardini) пропонує «аскезу влади» як найвищу людську чесноту. Сенс «кризи особистості» Р. Гвардіні вбачає у *вивільненні її «ядра», «лику»*.

На перший погляд виникає удаване протиріччя: на простому (пласкому) рівні сприймання відповідь завжди проста й очевидна, але варто розпочати занурюватися у розуміння природи речей, відповіді стають все

парадоксальними. Проте питання лише в тому, чи розуміють співбесідники, про що йдеться. Згідно з О. Сатовим, різні люди народжуються з різним початковим рівнем зрілості (відповідно до каст, класів, страт), проте прямої кореляції між походженням та початковим рівнем зрілості немає. Протягом життя відбувається певне просування шкалою зрілості, проте швидкість цього розвитку низька, оскільки основною рушійною силою є сутички із життям, які змушують людину переосмислити свої глибинні установки та погляди. Жодна людина не прагне до подібних сутичок з доброї волі. Для людини природно уникати подібних сутичок. Тому у людей не так багато приводів для розвитку, й у більшості випадків люди так і залишаються на своїй початковій стадії зрілості [14].

О. Сатов запропонував розрізнити п'ять рівнів зрілості особистості. *Одновимірна* (початкова) свідомість – інфантильна форма. Людині властиві однозначні (а тому й примітивні) судження про життя. Сприймання грубе, емоційні реакції полярні, естетичні почуття відсутні. Ці люди щасливі, оскільки відсутні приводи для внутрішнього конфлікту. Це – класичний тип простого і «мудрого» сільського мешканця. Проте простота одноклітинної свідомості ближча до примітивності, втілення невігластва. У таких людей рідко виникають запитання, оскільки відповіді для них завжди очевидні, тому проблема розуміння та пояснення повністю відсутня. Це – затяжний етап, оскільки *«без конфлікту немає розвитку»* [14].

Двовимірна (невротична) свідомість – звичайна. Люди живуть у світі догм і стереотипів. Вони конформісти, тому естетичні смаки відповідають кон'юнктурі. Їх охарактеризує «душевний хаос», оскільки велика кількість внутрішніх суперечностей і конфліктів не узгоджується з однобічними поглядами. Душевний стан людини дофрейдівської епохи: головне страждання викликане невідповідністю «пласких» свідомих уявлень «об'ємним» процесам безсвідомого. Робота з розвитку свідомості на цьому рівні відкриває людині новий вимір – сферу позасвідомих почуттів і мотивів, та *перехід до об'ємного сприймання* життя і внутрішнього простору. Знайомі орієнтири втрачаються, а нові ще не сформовані – хаос, шок і трепет [14].

Тривимірна свідомість (що одужує), проте свідомість не поступається владою. Людина визнає, що реальні мотиви поведінки не збігаються з декларованими, проте зберігається стара тенденція боротьби із собою. Основний внутрішній конфлікт залишається незачепленим, проте *починається процес індивідуалізації – звільнення від натовпу*. Людина краще розуміє свою природу, прислухається до власної думки, починає формувати свій власний смак до життя. Погляди людини залишаються в межах стандартів, проте вона відчуває вузькість цих стандартів [14].

Багатовимірна (здорова) свідомість – етап примирення із собою та самозречення. Особистість продовжує звичайне функціонування, проте без попереднього напруження. Погляди на життя стають невизначеними, формується глибока переконаність у тому, що все відбувається саме так, як має відбутися. Людина робить висновок, що неможливо точно розібратися у

власних мотивах, у тому, як влаштоване життя, яке водночас лякає і звільняє її. *Межі правильного і неправильного, доброго і злого все більше розмиваються*, а єдиний об'єктивний орієнтир у дійсності – власне суб'єктивне відчуття. Як наслідок – самотність без жалю і свобода без страху. Процес індивідуації завершується тим, що людина погоджується бути собою і отримувати від цього максимум задоволення [14].

Безмежна (пробуджена) свідомість – «ми почуваємося неповноцінно у своїй нездатності дати вичерпну академічну відповідь на запитання, як бути особистістю». Це наша повсякденна свідомість, проте вже ширшої реальності [14].

Згідно з К.-Г. Юнгом, кожна людина прагне індивідуації (саморозвитку, самореалізації) [20, с. 171]. Індивідуація – не легке та приємне завдання. Цей процес здійснюється на самоті: «природа абсолютно не турбується про вищі рівні свідомості, швидше навпаки» [18, с. 394]. Чим ближча людина до мети, тим більше виникає перешкод. Під час вивільнення величезної енергії замість самоті можна укріпити Его – «архетип мудрої людини» (т. зв. «синдром професорів»). «Не досконалості, а повноти – ось що очікують від вас» [20, с. 97].

3. У 2014 році нами було проведене експериментальне дослідження, результати якого дозволили припустити, що механізми самоактуалізації особистості розвиваються всупереч механізмам соціалізації – між ними були отримані зворотні кореляційні зв'язки [10, р. 23]. Також ми констатували вищий рівень особистісного розвитку саме у дівчат, ніж у юнаків. Таким чином, процес становлення та розвитку людини, на нашу думку, не варто обмежувати лише уявленнями про формування особистості як соціальної іпостасі людини, описуючи його лише через реалізацію «процесу соціалізації». Тобто, процес становлення та розвитку людини впродовж всього її життя значно складніший та має нелінійний характер, з багатьма точками біфуркації – розгалуження, на яких людина має кожного разу обирати траєкторію свого подальшого розвитку.

Напевно, що процес розвитку особистості як етап входження людини до соціальної спільноти характеризує передусім початкову стадію цього розвитку/ становлення, що було добре охарактеризовано у перших вікових періодизаціях психічного розвитку людини. Проте згодом мають все активніше актуалізуватися абсолютно інакші процеси, оскільки відбувається відстоювання цінностей власної індивідуальності, власного життєвого вибору, тієї людської сутності, яка в англійській літературі визначається поняттями «індивідуум», «самість». В аналітичній психології К.-Г. Юнга процес сходження до самоті – «індивідуація» – аналогічний процесу «особистісного зростання».

К. Гольдштейн розглядав самоактуалізацію як основний процес в організмі, який може здійснювати як негативний, так і позитивний вплив на нього. За переконанням Гольдштейна, звільнення від напруги є важливим фактором, але лише для хворого організму, тоді як для здорового основна мета полягає у «створенні певного рівня напруження, яке здатне забезпечити

подальшу активність» [18, с. 486]. Під час взаємодії з навколишнім у людини може виникати непевненість і шок, який дозволяє собі пережити за нових ситуацій здоровий організм, що самоактуалізується, для повнішого використання своїх здібностей. Отже, самоактуалізація не звільняє індивіда від усіх проблем і труднощів; ба навіть навпаки – може стати причиною болю та страждань. Здібності організму визначаються його потребами (в них), тому для творчості може знадобитися боротьба.

Процеси особистісного зростання, самоактуалізації можуть стати панівними чи періодично з'являтися у людини, яка вже досягла певного рівня соціалізованості. Парадокс полягає у тому, що актуальні у такий період процеси соціалізації суперечать процесам індивідуалізації, самоактуалізації людиною своїх потенціалів. По-перше, під час самоактуалізації зростає напруження у стосунках людини зі світом. По-друге, процес розвитку часто має непередбачувані наслідки, або неочікувані побічні ефекти (згідно з Гольдштейном, як позитивні, так і негативні).

У ХХ ст. виникає мотив «кінця людини» (постмодернізм: Л. Альтюссер, Ж. Лакан, К. Леві-Стросс, М. Foucault, J. M. Domenack). Безнадійний статус особистості «моделюється» парадоксальним існуванням мистецтва. На телебаченні у ХХІ ст. з'явилися серіали, де головним героєм стає антигерой (від дільничного міліціонера Глухаря, одіозного лікаря Хауса до серійного маніяка Декстера). Яскравим у цьому плані є формат телесеріалу, тобто, це не разова акція, а перманентно діючий вплив на сприймання та розуміння широкими колами споживачів нових правил і цінностей у соціумі – розширюються норми дозволеного (тобто, соціум переходить на рівень розвитку багатомірної свідомості).

У стабільному соціумі, де відсутні радикальні зміни устрою, психічний розвиток людини може проходити дві стадії: на первинній стадії здійснюється її соціалізація, а на вторинній – самоактуалізація (індивідуалізація/індивідуалізація). У нестабільному, періодично змінюваному соціумі ці дві фази можуть по чергово змінювати одна одну: індивідуалізація приходить на зміну соціалізації, коли людина укріпилася у своєму соціальному статусі в групі. Коли ж відбувається зміна соціального контексту, змінюються соціальні інститути та стосунки поміж людьми, індивідуалізація поступається місцем процесу вторинної соціалізації і т. ін.

Отже, у нас є гіпотеза про те, що людина соціалізується через страх чи примусово. «Ідеальними моделями» подібної соціалізації є люди, котрі перебувають: у військових підрозділах; у лікарнях (т. зв. «госпітальний синдром»); у місцях позбавлення волі; у навчальних закладах, де панує «палична дисципліна»; за екстремальних умов (природні катаклізми, походи). Спільна ознака – свобода волевиявлення конкретної людини суттєво обмежена, а поведінка чітко регламентована. Превалювання механізмів соціалізації обумовлено такими чинниками: людині нав'язується воля старшого за соціальним рангом члена соціуму (медперсонал, вчителі, наглядачі у в'язниці); суттєво обмежені/лімітовані умови перебування

(«всього на всіх не вистачить»; хронічні дефіцити); людина сильно обмежена у можливостях і не здатна дати собі раду.

Результат соціалізації – похмурі обличчя людей, над якими тяжіють обов'язки, примуси, повинності. «Соціалізовані люди» тримаються групами (зграями) як люди зі спільною «важкою» долею. Оскільки вони відчують необхідність у присутності інших, то легко потрапляють у залежні стосунки, симбіотичні. Самоактуалізована особистість може обходитися без товариства (відлюдники, пустельники, мандрівники, просвітлені особистості, дивакуваті митці та винахідники), дозволяє собі розкіш бути самотником.

«Позитивізм знецінює людей» (Н. Skolimowski, 1976), «формальна раціональність» виступає проти індивідуальної своєрідності людини з її «некерованими» прагненнями, вона байдужа до людських цінностей, смислу [8, с. 43]. «Засіб» і «мета» тут міняються місцями: людина та її потреби стають лише засобом [8, с. 51], і навпаки, прояв особистісних моментів призводить до гальмування раціонального процесу [8, с. 57]; тобто «формальна раціональність» призводить до стандартизації духовного життя індивіда, знищення життя як духовного [8, с. 80]. Тому соціалізація асоціюється з диктатурою, тоталітарною системою, авторитаризмом. В. Шендерович казав: «Чим вищий пам'ятник голові держави, тим небезпечніше жити у цій державі».

Існують і інші моделі поведінки у соціумі: варто згадати про «гуманну педагогіку» Ш. О. Амонашвілі чи «клоунотерапію» як супровід дітей у медичних закладах Ізраїлю, Італії, інших європейських країн (в Україні діє програма «Giocare in Corsia» Італійської асоціації LILT, яка забезпечується Благодійним фондом «Барви життя»). Для розгортання самоактуалізації, таким чином, необхідні вільні ресурси, психологічно здорові, незалежні, з буттєвою мотивацією соціально статусні люди, готові здійснювати фасилітацію процесів психічного розвитку інших людей (президент і політична еліта країни, працівники соціальних та силових структур).

Здійснений нами аналіз дозволяє зробити такі **висновки**:

Поняття про розвиток особистості відчуло на собі всі ідеологічні утиски.

М. І. Козлов виступає прибічником примату процесу соціалізації у розвитку особистості. Представники гуманістичного напрямку (К. Гольдштейн, К. Роджерс, А. Маслоу) виступають за примат процесів самоактуалізації.

Коли людина входить у період серйозних особистісних криз – точок біфуркації її подальшого розвитку, вона має обирати: або йти шляхом найменшого опору, «пливти за течією» («моя хата з краю», «аби чого не трапилось»), або обирати непередбачуваний вируючий потік випробування себе (своїх здібностей та здатностей) й світу на міцність, та лише саме цей шлях може забезпечити їй особистісний розвиток та збагачення цілого світу новими постатями та їх надбаннями. Перший шлях – шлях соціалізації;

другий – самоактуалізації/ самореалізації. До того ж у людей не так багато приводів для розвитку.

Згідно з типологією О. Сатова, розвиток особистості має супроводжуватися не лише зростанням інструментальної майстерності людини, а й набуттям нових якостей свідомості. Усі духовні системи рухаються у цьому напрямку. Проте науковий позитивізм «витіснив» проблему особистісного розвитку шляхом заміни протейнових носіїв психіки на кремнієві.

Цивілізаційний вибір, запропонований сьогодні Україні, можна уявити як вибір між стратегічною установкою на соціалізацію (слухняність, підконтрольність, виконавча дисципліна) чи на самоактуалізацію (ухвалювати самостійні рішення та нести відповідальність за їхні наслідки; бути фінансово, енергетично, економічно, військово незалежними). Це – саме та точка біфуркації, у якій є нагода зробити крок назустріч розвитку суспільства та країни для отримання кращих умов для самореалізації її громадян. Проте нічим і ніким іншим, окрім самих себе, ми бути не можемо. «Хибний драматизм боротьби за самого себе – лише спроба уникнути неприємної правди про самих себе і наші справжні пріоритети» [14].

1. *Ассаджоли Р.* Психосинтез: теория и практика / Роберто Ассаджоли. – М. : REFL-book, 1994. – 314 с.
2. Большой и малый личностный рост. – [Электронный ресурс]. – Режим дост.: http://www.psychologos.ru/articles/view/bolshoy_i_malyy_lichnostnyy_rost
3. *Братусь Б. С.* К проблеме человека в психологии / Борис Сергеевич Братусь // Вопросы психологии. – 1997. – № 5. – С. 3–19.
4. *Гагин Т.* Занимательная физика отношений, или За жизнь и про любовь / Тимур Гагин, Борис Кириленко. – М. : Добрая книга, 2011. – 359 с.
5. *Лазурский А. Ф.* Классификация личностей / А. Ф. Лазурский // Психология индивидуальных различий. Тексты. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 179–188.
6. Личностный рост. – [Электронный ресурс]. – Режим дост.: http://www.psychologos.ru/articles/view/lichnostnyy_rost
7. Личностный рост или развитие личности. – [Электронный ресурс]. – http://www.psychologos.ru/articles/view/lichnostnyy_rost_ili_razvitiye_lichnosti
8. Личность в XX столетии: Анализ теорий / под ред. М. Б. Митина. – М. : Мысль, 1979. – 260 с.
9. *Миронова М. Н.* Построение лестницы развития/регрессии в христиански ориентированной психологии / Миронова Марина Николаевна // Московский психотерапевтический журнал. – 2003. – № 3. – С. 26–73.
10. *Пасниченко А.* Толерантність до невизначеності як критерій психологічної зрілості особистості / Анжела Пасниченко // Scientific Letters of Academy Society of Michal Valudansky. – 2016. – №. 4. – Vol. 4. – Pp. 19–24.
11. *Пасниченко А. Э.* Оценка индивидуально-возрастных особенностей развития волевых качеств личности. Дисс. ... канд. психол. наук / Анжела Эдуардовна Пасниченко. – М. : Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 1996. – 262 с.
12. *Петровский А. В.* Индивид и его потребность быть личностью / А. В. Петровский, В. А. Петровский // Вопросы философии. – 1982. – № 3. – С. 44–54.
13. Психическое развитие личности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psyera.ru/2447/psihicheskoe-razvitiye-lichnosti>. –<28.03.2016>

14. *Сатов О.* Что такое зрелая личность и уровни (не)понимания / Олег Сатов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://verhosvet.org/2016/01/chto-takoe-zrelaya-lichnost-i-urovni-neronimaniya/> <1.05.2016>
15. *Слободчиков В. И.* Интегральная периодизация общего психического развития / Слободчиков Виктор Иванович, Цукерман Галина Анатольевна // Вопросы психологии. – 1986. – № 5. – С. 38–50.
16. *Belshaw C. S.* Anthropology // International Social Science Journal / C. S. Belshaw. – Vol. 24, № 1. – Paris, 1972.
17. *Ferkis V.* The Future of Technological Civilization / V. Ferkis. – N.Y., 1974.
18. *Frager R.* Personality and Personal Growth / Robert Frager, James Fadiman. – Upper Saddle River, N.J. : Prentice Hall, 2002. – 864 p.
19. *Guardini R.* Das Ende der Neuzeit. Ein Versuch zur Orientierung Würzburg / Romano Guardini. – Würzburg : Werkbund, 1950. – 133 p.
20. *Jung C. G.* On psychic energy / C. Jung // Collected works of C. G. Jung. – Vol. 8. – Princeton, N.J. : Princeton university press, 1967. – (Originally published, 1928).
21. *Maslow A.* Motivation and Personality / Abraham H. Maslow. – N.Y., 1954. – 336 p.
22. *Morris D.* The Naked Ape: a Zoologist's Study of the Human Animal / Morris, Desmond. – N.Y. : McGraw-Hill Book Co., 1967.

REFERENCES

1. *Assadzholi, R.* (1994). Psichosintez: teoriya i praktika [Psychosynthesis: theory and practice]. M.: REFL-book (rus).
2. Bol'shoy i malyy lichnostnyy rost [Large and small personal growth] [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.psychologos.ru/articles/view/bolshoy_i_malyy_lichnostnyy_rost (rus).
3. *Bratus', B. S.* (1997). K probleme cheloveka v psikhologii [For the problem of man in psychology]. *Voprosy psikhologii* [The questions of psychology], 5, 3-19 (rus).
4. *Gagin, T., Kirilenko, B.* (2011). Zanimatel'naya fizika otnosheniy, ili Za zhizn' i pro lyubov' [Entertaining physics relations, or pro-life, and about love]. M.: Dobraya kniga (rus).
5. *Lazurskiy, A. F.* (1982). Klassifikatsiya lichnostey [Classification of personalities]. *Psikhologiya individual'nykh razlichiy. Teksty* [Psychology of individual differences. Texts]. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 179-188 (rus).
6. Lichnostnyy rost [Personal growth] [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.psychologos.ru/articles/view/lichnostnyy_rost (rus).
7. Lichnostnyy rost ili razvitiye lichnosti [Personal growth and personality development]. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.psychologos.ru/articles/view/lichnostnyy_rost_ili_razvitiye_lichnosti (rus).
8. Lichnost' v XX stoletii: Analiz teoriy (1979). [The personality of the twentieth century: Analysis of Theories]. M.: Mysl' (rus).
9. *Mironova, M. N.* (2003). Postroyeniye lestnitsy razvitiya/regressii v khristianski orientirovannoy psikhologii [Building a ladder of development / regression in Christian oriented psychology]. *Moskovskiy psikhoterapevticheskiy zhurnal* [Moscow psychotherapeutic Journal], 3, 26-73 (rus).
10. *Pasnichenko, A.* (2016). Tolerantníst' do nevznacheností yak kriteriy psikhologichnoi zrilostí osobistostí [The ambiguity tolerance as criteria of psychological maturity of personality]. Scientific Letters of Academy Society of Michal Baludansky. 4, 4, 19-24 (rus).
11. *Pasnichenko, A. E.* (1996). Otsenka individual'no-vozzrastnykh osobennostey razvitiya volevykh kachestv lichnosti. Diss. ... kand. psikhol. nauk [Evaluation of individual and age features of development of strong-willed qualities of the person]. M.: Mosk. gos. un-t im. M. V. Lomonosova (rus).

12. *Petrovskiy, A. V., Petrovskiy, V. A.* (1982). Individ i yego potrebnost' byt' lichnost'yu [The individual and his need to be a person]. *Voprosy filosofii* [The questions philosophy], 3, 44-54 (rus).
13. *Psikhicheskoye razvitiye lichnosti* [The mental development of the individual]. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://psyera.ru/2447/psihicheskoe-razvitiye-lichnosti> (rus).
14. *Satov, O.* Chto takoye zrelyaya lichnost' i urovni (ne)ponimaniya (What is the mature personality and levels (not) understand]. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://verhosvet.org/2016/01/chto-takoe-zrelyaya-lichnost-i-urovni-neponimaniya/> (rus).
15. *Slobodchikov, V. I., Tsukerman, G. A.*(1986). Integral'naya periodizatsiya obshchego psikhicheskogo razvitiya [Integral general periodization of mental development]. *Voprosy psikhologii* [The questions of psychology], 5, 38-50 (rus).
16. *Belshaw, C. S.* (1972). Anthropology // International Social Science Journal. 24, 1. Paris.
17. *Ferkis, V.* (1974). The Future of Technological Civilization. N.Y.
18. *Frager, R., Fadiman, J.* (2002). Personality and Personal Growth. Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall.
19. *Guardini, R.* (1950). Das Ende der Neuzeit. Ein Versuch zur Orientierung Würzburg. Würzburg: Werkbund.
20. *Jung, C. G.* (1967). On psychic energy. Princeton, N.J.: Princeton university press.
21. *Maslow, A.* (1954). Motivation and Personality. N.Y.
22. *Morris, D.* (1967). The Naked Ape: a Zoologist's Study of the Human Animal. N.Y.: McGraw-Hill Book Co.

Anzhela Pasnichenko

LEVELS OF PERSONALITY 'S PSECHOLOGICAL DEVELOPMENT

We discuss the development of the personality, which is not uniform linear process of transitions from one qualitative level to another. We compared the meaning of "personal growth", "development of psyche", "personality development". "Formation of the personality" has different meanings load in personality psychology, social-, age-, educational psychology. It is "drowning" in a physiologically caused development of psyche in age-psychology; personality development is seen as a function of group dynamics or organized educational influence in social and educational psychology. Intervention methods in the human psyche are actively developing now (psycho-engineering).

The emphasis on the "external" source of psychological changes in humans involves a deep mistrust to its natural prerequisites, while the humanistic psychology organizes personality formation with its reliance on domestic resources and potential. But the process of personal growth is deploying itself not automatically and it does not happen with the "normative majority" of people because a person usually does not choose to "evolve." Free person opposes its own individual position to this trend, because "human values" cannot be general. By the results of our study of self and peer reviews of thesaurus volitional qualities (1996), "initiative" received the lowest score of (because in society "Initiative is punished!"). Most people are consumers; therefore motivational component of human psyche is often ignored.

According the personality levels typology of O. Satov, that is based on the quality of consciousness, European civilization can be diagnosed as a "multidimensional" collective consciousness. In our study (2016), we have reverse correlation between the mechanisms of socialization and self-actualization, obvious we conclude that socialization will inhibit human self-actualization. We believe that the mechanisms of socialization act more at the conditions of social changes, and then they will be replaced to the process of self-actualization (as necessary).

Keywords: *psychic personality development, socialization, self-actualization, levels of psychic development, the personal growth.*